

رهوتی بزواتی نه‌توه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له شیعری کوردیدا (لایه‌نی ئه‌رکی- واتایی و هونه‌ری- ئه‌ده‌بی)

فهرهاد موحه‌مه‌دی

پروفیسوری یاریده‌ده‌ر، به‌شی زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، ئه‌ندامی لیژنه‌ی زانستی
توتیژنگه‌ی کوردستان‌ناسی، زانکۆی کوردستان، سنه، ئه‌یران
f.mohammadi@uok.ac.ir

وتاری توتیژینه‌وه‌یی

کاتی وه‌رگری: ۹-ی‌جۆزه‌ردانی ۱۴۰۲، کاتی په‌ژێران: ۵-ی سه‌رمه‌وه‌زی ۱۴۰۲؛ ص. ۳۶۶-۳۴۳

DOI: <https://doi.org/10.22034/jokl.2024.63038>

چکیده

وقتی اندیشه‌ای به عنوان مضمون غالب و محوری در شعر یک ملت ظاهر می‌شود، تاریخ خاص خود را خواهد داشت که چندین مرحله را شامل می‌شود. نمایان شدن این اندیشه در مراحل خویش از جنبه معنایی و هنری، یکسان نیست و سطح آن متفاوت است. اندیشه ملی‌گرایی و وطن‌دوستی در شعر کردی سه مرحله دارد که عبارتند است از: ۱. مرحله پیدایش و ظاهر شدن. ۲. مرحله رشد و تثبیت. ۳. مرحله اوج و تکامل. در هر کدام از این مراحل، دو وجه کارکردی- معنایی و هنری- ادبی این اندیشه در سطح خاصی ظاهر شده‌اند که در این جستار به روش تحلیلی، سطح پدیداری این دو وجه در سه مرحله ذکر شده، بررسی شد. بر اساس نتایج پژوهش، سطح وجه کارکردی- معنایی آن در مرحله پیدایش به صورت گزارشی است و وجه هنری- ادبی آن نیز سطح ساده و مستقیم دارد. پدیداری این اندیشه در مرحله رشد به این شکل است که وجه هنری- ادبی آن به صورت کلی‌ادامه‌ مرحله پیشین است، یعنی تا اندازه‌ زیاد همان سادگی و مستقیمی مطرح است؛ اما وجه کارکردی- معنایی آن به

کورتە

کاتیکی بیره‌که‌یه‌ک وه‌ک ته‌وه‌ریکی زال و ناوه‌ندی له شیعری نه‌توه‌یه‌که‌دا ده‌رده‌که‌وت، بو‌خۆی میژوه‌یه‌کی ده‌بیت که چه‌ندین قوناغ ده‌گریته‌به‌ر. له‌ه‌واری لایه‌نی واتایی و هونه‌رییه‌وه، ده‌رکه‌وتنی ئه‌و بیره‌که‌یه‌له قوناغه‌کاندا هاوشپوه‌ نییه و ئاسته‌که‌ی جیاوازه. بو‌بیره‌که‌ی نه‌توه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له شیعری کوردیدا سێ قوناغ ده‌ست‌نیشان ده‌کریت که بریتین له: ۱. قوناغی سه‌ره‌له‌دان و ده‌رکه‌وتن. ۲. قوناغی په‌ره‌سەندن و مسۆگه‌ری. ۳. قوناغی ته‌شق و پیگه‌یشتووپی. له‌هه‌رکام له‌م قوناغانه‌دا دوو لایه‌نی ئه‌رکی- واتایی و هونه‌ری- ئه‌ده‌بی ئه‌م بیره‌که‌یه‌له ئاستیکی تایبه‌تا ده‌رکه‌وتوون. له‌م توتیژینه‌وه‌یه‌دا به‌شپوه‌ی شیکاری، ئاستی ده‌رکه‌وتنی ئه‌و دوو لایه‌نه له‌سێ قوناغی ئامازه‌پیکراودا لیک‌درا‌یه‌وه. به‌پیتی ده‌سته‌که‌وته‌کانی توتیژینه‌وه‌که، ئاستی لایه‌نی ئه‌رکی- واتایی بیره‌که‌که‌له قوناغی سه‌ره‌له‌داندا، راگه‌یاندنییه و لایه‌نی هونه‌ری- ئه‌ده‌بیه‌ش ئاستی ساکاربوون و راسته‌وه‌خۆبوونی هه‌یه. ده‌رکه‌وتنی بیره‌که‌که‌له قوناغی په‌ره‌سەندندا، به‌م جۆزه‌یه‌که‌له‌ لایه‌نی هونه‌ری- ئه‌ده‌بیه‌یه‌که‌به‌گشتی درێژه‌ی قوناغی پیشوویه، واته‌تا راده‌یه‌کی زۆر هه‌ر ئه‌و ساکار

و راسته‌و‌خۆبیه ده‌ببندریت؛ به‌لام لایه‌نی ئه‌رکی- واتاییه‌که‌ی له‌ ئاستی به‌ره‌و‌ناوه‌ندی‌تی (ناوه‌ندئاژۆیی) بزواتی ده‌بیت. له‌ قۆناغی ته‌ش‌قدا لایه‌نی ئه‌رکی- واتایی بیروکه‌که‌ ده‌گاته‌ ئاستی گوتاری و ناوه‌ندی‌تی و لایه‌نی هونه‌ری- ئه‌ده‌ببیه‌که‌شی له‌ ئاستی چۆنیه‌تی نواندنه‌وه‌دا خۆی نیشان ده‌دات.

سوی مرکزسازی در حرکت است. در مرحله تکامل، وجه کارکردی- معنایی آن به سطح گفتمانی و مرکزگرایی می‌رسد و وجه هنری- ادبی آن نیز در سطح بیان هنری ظاهر می‌شود.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: نه‌ته‌وه‌خوازی؛ نیشتمان‌په‌روه‌ری؛ لایه‌نی ئه‌رکی- واتایی؛ لایه‌نی هونه‌ری- ئه‌ده‌بی.

واژه‌گان کلیدی: ملی‌گرایی؛ وطن‌دوستی؛ وجه کارکردی- معنایی؛ وجه هنری- ادبی؛ شعر کردی.

۱- پیشه‌کی

ئه‌گه‌ر بریار بیت بو چه‌مکی نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری سه‌ره‌تایه‌کی میژووویی له‌ وێژه‌ی کوردیدا ده‌ست‌نیشان بکریت، ئاماژه‌کانی ئه‌حمه‌دی خانی به‌ کورد و زمانی کوردی له‌ مه‌م و زین‌دا گرن‌گترین و به‌رچاوترین نموونه‌ی ئه‌م بواره‌یه.^۱ ئه‌وه‌ی له‌ شیعی‌ی یارساندا، وه‌ کوو به‌شیکی هه‌ره‌ گرن‌گ له‌ میژوووی شیعی‌ی کوردی، ئاماژه‌ به‌ کورد کراوه، ژیرخانه‌که‌ی بو لایه‌نی ئایینی ده‌گه‌رپته‌وه‌ و هۆکاره‌ ئایینییه‌کانی له‌ پشته‌وه‌یه. ئاخیزگه‌ی میژووویی که‌ بریتیه‌ له‌ به‌ستینی کۆمه‌لایه‌تی-رامیاری-فه‌ره‌نگی و له‌ به‌دیها‌تنی بیروکه‌ و بابه‌ته‌ هزرییه‌کاندا ده‌وری سه‌ره‌کی ده‌گه‌رپت، له‌ ئاماژه‌کانی شاعیرانی یارساندا به‌ کورد زۆر جیاوازه‌ له‌ بیروکه‌ی نه‌ته‌وه‌خوازی که‌ دواتر سه‌ره‌هل‌ ده‌دات. له‌ سه‌رده‌می که‌سانیک وه‌ک بابا سه‌ره‌نگی ده‌وانی و سولتان سه‌هاکدا بارودۆخه‌که‌ به‌ چه‌شنیک بووه‌ که‌ ئایینی یارسان نکۆلیی لی کراوه و خراوه‌ته‌ په‌راویزه‌وه؛ بۆیه‌ ئه‌م که‌سایه‌تیانه‌ به‌ مه‌به‌ستی راگرنتی ئایینی خۆیان و به‌ره‌نگاری له‌ به‌رامبه‌ری ئایینه‌کانی دیکه‌دا بووه

۱. ئه‌نواعی مه‌هل خودان کتیبین کورمانج ته‌نی د بی حسین (خانی، ۲۰۰۵: ۵۷)

که ئامازه بیان به کورد کردووه؛ به پیتی بابه ته کانی باس کراو ده توانین بلیین چه مکی نه ته وه خوازی و نیشتمان په روهری که له درپژده دا ده بیته بیرو که یه کی مه زن و قوول، له سه ره ه ل دانییه وه تا کوو ئیستا میژوو یه کی زیاتر له ۳۰۰ ساله ی له وپژهی کوردیدا هه یه. هه ل به ت ده بی ئاگاداری ئه مه ش بین که هه تا کو تایی سه ده ی نۆزده هه م وه کوو پاشخان و سه ره تا کانی ئه م بیرو که یه دپته ئه ژمار و نه ته وه خوازی به واتای هه نوو که یی له چاره کی کو تایی سه ده ی نۆزده هه م و به تاییه ت سه ره تای سه ده ی بیسته مه وه هاته ئاراهه.

ئه وه ی له شیعری شاعیرانیک وه ک ئه حمه دی خانی، نالی، سالم و حاجی قادری کو ییدا به نیوی نه ته وه خوازی باسی لی ده کریت، زور جیاوازه له وه ی که دوایی له شیعری نویدا، ته نانه ت له شیعری که سانیکیش وه ک قانع و فایه ق بیکه سدا ده رکه وتوووه. ئه م بیرو که یه سه ره تا له ئاستی زماندا ده رده که ویت و شاعیران وه کوو بیرمه ندان و روونا کبیرانی گه لی کورد له نیوان نه بوونی ئاسه وار به زمانی کوردی و ده سه لاتنداریدا پیوه ندییبه کی واتاییان هه ست پی کردوووه و به شیوه ی هو و به ره هو ئه م دوو دیارده یه بیان پیکه وه راقه کردوووه:

گه ر دی هه بوویا مه سه رفه رازه ک ساحب که ره مه ک سوخن نه وازه ک
نه قدی مه دبوو ب سکه مه سکووک نه دما وه هه بی رواج و مه شکووک

(خانی، ۲۰۰۵: ۵۲)

دیاره ئه م تیگه یشتنه له ریگای دیتن و تیفکرین له بارودوخی زمانی نه ته وه کانی دراوسی و به راوردی له گه ل زمانی خو له میشکی شاعیراندا به دیهاتبوو. رووخانی میرنشینه کوردییبه کان، به تاییه ت میرنشینی بابان، بهرچاوترین رووداوی میژوو بی-رامیاری-کو مه لایه تییه که له بزواندی ئه م بیرو که یه له زه ین و بییری شاعیراندا کاریگه ری بووه. ئه م بیرو که یه له شیعری هه ندیک له شاعیرانی کلاسیکدا به شیوه ی پرژوبلاو ده رکه وتوووه و له شیعری هاوچه رخیشدا سه ره کترین سهرچاوه ی بیر و هزری شاعیرانه، به تاییه ت بو شاعیره نوپخوازه کان که بوته هه ست و سوژ و بنه مای هزرییان. له بهر ئه وه ی بابه ته که به شیوه یه کی بنه رته ی و هه مه لایه نه شی بکرته وه، سی شاعیر هه لپژیردراون که هه ر کام نوینه ری یه کیک له قوناغه کانی

بیرۆکه‌ی به‌رباسن. قۆناغی یه‌که‌م له‌مێژووێ بیروکه‌که‌دا حاجی قادری کۆیی، له‌قۆناغی دووه‌مدا قانع و له‌قۆناغی سێهه‌مدا شیرکۆ بیکه‌س هه‌لبژێردراون. به‌م چه‌شنه‌ ئاستی ده‌رکه‌وتنی بیروکه‌که‌ له‌ شیعری هه‌رکام له‌م سێ شاعیره‌ ده‌رخه‌ری بارودۆخی گشتیی بیروکه‌که‌یه‌ له‌ شیعری شاعیرانی دیکه‌ی هاوسه‌رده‌می ئه‌واندا. پرسپاری سه‌ره‌کیی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری چه‌ند قۆناغی له‌ شیعری کوردیدا تێپه‌راندوو و ئاستی ده‌رکه‌وتنی هه‌ر دوو لایه‌نی ئه‌رکی-واتایی و هونه‌ری-ئه‌ده‌بیی ئه‌م بیروکه‌که‌یه‌ له‌ قۆناغه‌ جیاجیاکانیدا چۆن بووه‌؟ مه‌به‌ست سه‌لماندن و دیاری کردنی ئه‌وه‌ نییه‌ که‌ ئه‌م بیروکه‌که‌یه‌ له‌ چ سه‌رده‌می‌کدا سه‌ری هه‌لداوه‌، به‌لکوه‌ به‌گشتی توێژینه‌وه‌ که‌ خۆپه‌ندنه‌وه‌یه‌کی شیکارانه‌یه‌ بۆ ره‌وتی کاردانه‌وه‌ی ئه‌م بیروکه‌که‌یه‌ له‌ مێژووێ شیعری کوردیدا.

۱-۱- پاشخانی توێژینه‌وه‌که‌

سه‌باره‌ت به‌ بیروکه‌ی نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له‌ کوردیدا گه‌لێک توێژینه‌وه‌ له‌ به‌رده‌ستدایه‌ که‌ له‌ نیوان هه‌موویاندا ئه‌وانه‌ی بۆ ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ وه‌کوو پاشخان دینه‌ ئه‌ژمار، ته‌نیا ئه‌وانه‌ ده‌گریته‌به‌ر که‌ له‌سه‌ر شیعردا ئه‌نجام دراوه‌. ئه‌و توێژینه‌وانه‌ی له‌ روانگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و رامیارییه‌وه‌ ئه‌نجام دراو و له‌ ده‌ره‌وه‌ی ئاقاری شیعردان، ناکه‌وێته‌ نیو بازنه‌ی پاشخانی ئه‌م بابته‌وه‌. له‌ نیو شاعیرانی کلاسیکدا حاجی قادری کۆیی و ئه‌حمه‌دی خانی دیارترینی ئه‌و شاعیرانه‌ن که‌ بابته‌ی نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له‌ شیعره‌کانیادا لیکدراوه‌ته‌وه‌. توێژه‌رانیکی زۆر له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌ توێژینه‌وه‌یان کردوو، به‌تایبه‌ت له‌ شیعری حاجی قادردا و هه‌موویان به‌ پاشخانی ئه‌م وتاره‌ ده‌ژمێردرین که‌ ته‌نیا ده‌توانین به‌ چه‌ند نمونه‌یه‌کی گه‌رنگ ئاماژه‌ بکه‌ین. محمه‌د مه‌لا که‌ریم (۱۹۶۰) به‌پێی ئه‌م بیروکه‌که‌یه‌، شیعری حاجی قادر به‌ قۆناغیکی نوێ له‌ مێژووێ شیعری کوردیدا داده‌نیت و وه‌کوو ده‌ستپێکی سه‌رده‌میکی تایبه‌ت بۆ شیعری

کوردی لیکي ده داته وه. مه سهوود محمه دیش له کتیبه کهیدا^۲ به پوختی سه رچاوه ی بیري نه ته وه خوازی و نیشتمان په روه ریی ئم شاعیره ی تاوتوی کردوه و به پشت ئه ستووری به به لگه وه، بۆچونه کانی ئم بابه ته روون ده کاته وه و له ئاکامدا ده یسه لمینیت دوای رۆیشتنی بۆ ئه سته مبول بووه، ئم بیر له میشکی حاجیدا سه ری هه لداوه (۱۳۹۸: ۳۰۹ و ۳۴۰). ئه و توپزه رانه ش که دیوانی شیعری حاجی قادریان ساخر کردۆته وه و له چاپیان داوه، یه کیک له و بابه تانه ی له پیشه کیی دیوانه کهیدا باسیان له سه ری کردوه، ئم بیرو که یه بووه، وه کوو گیو موکریانی (۱۹۶۹) به گشتی.

سه رجه م ئه و توپزینه وانیه ی باسی ئم بابه ته بیان له شیعری حاجی قادردا کردوه، زۆرتر له سه ر ئم دوو لایه نه رۆیشتوون: ۱- ئاماژه کردن به بوونی ئه و بیرو که یه و ریزکردنی ئه و مژارانه ی لئی ده رکه وتوون. ۲- روون کردنه وه و شروقه دانی چۆنیه تیی ئاشنا بوونی حاجی قادر له گه ل ئم بیرو که یه له بواری میژوویی و کومه لایه تییه وه، واته چۆن و له چ ریگایه که وه بووه، ئم بیرو که یه له زهینی حاجی قادردا سه ری هه لدا. ئم په وته تاییه تمه ندیی هاوبه شی هه موو توپزینه وه کانی ئم بواریان، جا هه ندی له بیرمه ندان و توپزه ران هه ر دوو لایه نه که بیان باس کردوه و هه ندیکیش ته نیا لایه نی یه که میان ورووژاندوه، بۆ وینه کاتی هیمن ئاماژه به ئم بیرو که یه له شیعری حاجی قادردا ده کات، ته نیا بوونی بابه ته که گوزارشت ده کات و ده لیت: «حاجی له قوولایی دلّه وه نه ته وه که ی خۆشویستوو و نیشتمانه که ی په ره ستوو... ویستوو یه تی نه ته وه که ی له کۆیله تی، هه ژاری و نه داری، نه زانی و نه خوینده واری نه جات بدا» (۲۰۰۶: ۴۶-۴۷). دیاره مه به سته هیمن ئه وه بووه وه کوو تاییه تمه ندییه کی گرنگ و سه رنج را کیش، ده رکه وتنی ئم بابه ته له شیعری حاجیدا نیشان ده دات.

به گشتی ئه وه ی سه باره ت به نه ته وه خوازی و نیشتمان په روه ری له شیعری کوردیدا لیکۆلینه وه ی بۆ کراوه و ده کریت به خالی هاوبه شی زۆر به ی توپزینه وه کانی ئم بواره دایینین، به م جوړه یه توپزه ران زۆرتر ئاماژه بیان به

بوونی بیروکه که به شیوهی هه‌والی و گوزارشتی کردوو و بایه‌خدانی شاعیربان به‌رامبەر به‌م پرسه‌شروقه کردوو. ئەم رەوتە رێک لەو وتارانە‌ی سەبارەت بە ئەم چەمکە لە شیعری شاعیراندا نووسراون، دە‌ببندریت. بە‌رنجە‌یی لە وتاریکدا ئەم چەمکە بە‌تەنیا ئامانجی ژیان و شیعەر هۆنینه‌وه‌ی پە‌شی‌بو دادە‌نیت (٢٠١٣: ١٥٨). توێژینه‌وه‌یه‌ک که تا راده‌یه‌ک جیاوازیی ئەم بابە‌ته‌ی لە شیعری کلاسیک و نویدا تاوتووی کردبیت، وتارە‌کانی رە‌شید محە‌مەد و کە‌ریم ئە‌مینە که بە‌م چە‌شنە ئاماژە بە‌ جیاوازییە‌که‌یان دە‌کات: «چە‌مکی نیشتمانپەروری لە شیعری کۆندا ... ئامادە‌بوونیکی بە‌فراوان و زە‌قی نییە، زیاتر حالە‌تە، نە‌ک دیارە، پتر هە‌ستە، کە‌متر پرۆژە و هە‌لۆیستە ... لە ئە‌دە‌بی نوێی کوردیدا ... پانتاییە‌کی فراوانتر و ئە‌زموونیکی هە‌مە‌لایە‌نە‌تر و مە‌ودایە‌کی قولتری لە‌ خۆیدا بارکردوو» (٢٠١٤: ١٧٨-١٧٩). بابە‌تیکی روون و ئاساییە که لە‌ سە‌رده‌می‌که‌وه بە‌م لاوه نە‌تە‌وه‌خوازی لە شیعری شاعیراندا دەرکە‌وتبیت؛ بۆ‌یه لە‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا مە‌به‌ست ئاماژە بە‌ بوونی بیروکه که نییە، مە‌به‌ست روون کردنه‌وه‌ی ئە‌م پرسە‌یه که بزواتی بیروکه که لە شیعری کوردیدا چ رە‌وتی‌کی بووه. جیاوازیی توێژینه‌وه‌ که لە‌ چاو توێژینه‌وه‌کانی دیکە، لە‌وه‌دایە که قۆناغە‌کانی بیروکه‌ی بە‌رباس پۆ‌لینبە‌ندی و دیاری‌کراوه؛ هە‌روه‌ها چۆ‌نیە‌تی دەرکە‌وتنی لایە‌نه‌ جو‌رە‌جو‌ره‌کانی لە قۆناغە‌ جیاوازه‌کاندا شی‌کراوه‌تە‌وه.

٢- بنه‌مای تیۆری

کاتی لە شیعردا دۆخ و ئاستی دەرکە‌وتنی بیروکه‌یه‌ک لە‌ درێژە‌ی میژوووه‌که‌یدا تاوتووی دە‌کریت، رێک خویندنه‌وه‌یه‌کی میژوووییە لە‌ بیاقی ئە‌دە‌بیدا. بابە‌تی توێژینه‌وه‌ی بە‌رباسی‌ش بە‌هۆی ئە‌وه‌ی میژوووی بیروکه‌یه‌کی تاییە‌ت لە شیعری کوردیدا لێک‌دە‌داتە‌وه، رە‌وتە‌که‌ی میژوووییە؛ بە‌و واتایە‌ی بە‌سەر‌هاتی ئە‌و بیروکه‌یه‌ لە‌ درێژە‌ی میژوووه‌که‌یدا دە‌خ‌ریتە‌ بە‌رباس و گۆ‌رانکارییە‌کانی شی‌ده‌کریتە‌وه. جا لە‌بەر ئە‌وه‌ی که وروژاندنی بیروکه‌که‌ بە‌ شی‌وه‌ی گوزارشتی و ئاماژە‌ی ساکار نییە، بە‌ل‌کوو شی‌کردنه‌وه‌ی چۆ‌نیە‌تی دەرکە‌وتنیە‌تی لە‌ دوو لایە‌نی واتایی و هونە‌رییە‌وه، توێژینه‌وه‌که‌ رە‌هە‌ندی

شیوازاناسانه شی هه یه. شیوازاناسیش به گشتی له سهر تایه تمه ندیی هاو به ش و گشتگیر دامه زراوه و ده بی بابته تیکی زال ئه و گشتگیری و هاو به شیبه پیک بینیت. بهم پیه به مای تیوری ئه م توپژینه وه یه بو تیوری بابته تی زال، له یا کو بسون و هروه ها زانستی شیوازاناسی ده گه ریته وه؛ چونکه بابته تی زال پیوه ندیبه کی راسته وخوی له گه ل شیوازاناسی هه یه و پیکه پینه ری تایه تمه ندیی شیوازاناسانه.

بابته تی زال^۳، یان ماکی زال له وپژدها، یه کیک له تیوری به گرنه گانی یا کو بسون^۴ که به پیی ئه م تیوری به له ههر سهرده میکدا دیارده یه کی ئه ده بی ده بیته بابته تی زالی ئه و سهرده مه.^۵ بهم جوړه که وه کوو ماکه ی ناو هندی له به ره می هونه ریدا دهرده که ویت که ماکه گانی دیکه له ژیر چاوه دیری ئه ودا ده بن (Newton, 1997: 6). ئه م بابته زاله له سی چه شندا ئه گه ری دهر که وتنی هه یه: ته کنیکی زال، چه شنی ئه ده بی زال و ریازی زال (Selden & Widdowson, 1993: 37). گه رچی له روانگه ی یا کو بسوندا مه به ست له ری باز، زورتر ریازی ئه ده بیبه؛ به لام ده کریت پانتایی و اتاکه ی به ربلاوتر بیت و ههر چه شنه بیرو که یه ک بگریته بهر؛ چونکه ئه گه ری زوره بیرو که و هزریکی تایبه ت ئه وه نده له سهر وپژه یه کدا زال بیت که وه کوو ری بازیک بنویتیت؛ سهره رای ئه م بابته ته، به مای ههر ری بازیکیش له سهر هزریکی تایبه ت دامه زراوه. به م بونه وه زال بوونی ئه م بیرو که یه ش له سهر شیعری کوردیدا وینه یه که له چه شنی زال بوونی ری باز که یا کو بسون وه کوو بابته تی زال باسی لی کردوه.

ئه گه ر بیرو که یه ک له سهرده مانیکدا بیته بابته تی زال بو شیعری نه ته وه یه ک، دیاره له سهر لایه نه گانی شیعری وه ک ناوهر وک، هه ست و سوز، زمان، وینه شیعری به کان و مزاره کان کاریگه ری داده نیت و ئه م

3. The dominant.

4. Jacobson

۵. یا کو بسون له م تیوری به دا له سهر ئه م بابته دا کو کی ده کات که بوونایه تی ده خورسکیه و پیکه اته یه که له پیوه ندی ناو خوی ماکه گانی (sadjadi, 2014: 39).

لایه‌نانه به‌پیی ئەو بیروکەیه بیچم و حالەتی تایبەت بەخۆ دەگرن. لایەنی شیوازناسیی توێژینه‌وه‌کەش بو ئەوه دە‌گەرێتە‌وه که بیروکە‌ی بەرباس لە سەر‌ده‌مانیکی دیاریکراودا بۆتە تایبەتمەندیی زالی شیعری کوردی و لەسەر تە‌واوی لایەنه‌کانی شیعردا کاریگەریی داناوه. لە شیوازناسیدا بو لیکدانە‌وه‌ی شیعری شاعیریک، یان شیعری سەر‌ده‌میک سەرنج دە‌درێتە سێ لایەنی هزری، ئە‌ده‌بی و زمانی (شمیسا، ۱۳۸۲: ۶۴-۶۸). لە نیوان ئەم سێ لایەنه، دوو لایەنی هزری و ئە‌ده‌بی دە‌ور و جیگایه‌کی گرن‌گنریان هەیه و چۆنیەتی لایەنی زمانی دەر‌که‌وته‌یه‌که لە چۆنیەتی ئەم دوو لایەنه و پێره‌ویان لێ‌ده‌کات.^۶ ئە‌گەر لە سەر‌ده‌میکدا هەست بە گۆران‌کارییه‌کی بنه‌رتی لە شیعری ئەو سەر‌ده‌مه، لە چاو سەر‌ده‌مانی پێشوو دە‌کریت، سەر‌چاوه‌که‌ی دە‌بی سەر‌تا لە لایەنی هزرییه‌وه بە‌دوادا‌چوون و پشکنینی بو بکریت که ئاخوچ گۆرانیک لەسەر هزری گشتیی کۆمه‌لگا هاتوووه. هەلبەت پێویسته سەرنج بدرێتە ئەم خالەش که بیروکە‌ی هاوبەش نابیتە هۆی ئە‌وه‌ی شیواز و زمانی شیعری شاعیران لیک جیاواز نه‌بیت؛ بۆیه لە بواری هزری و ئە‌ده‌بییه‌وه، ئەو بیروکە‌یه لە قۆناغه جیا‌جیا‌کانیدا دەر‌که‌وتنی جیا‌وازی بووه.

۳- قۆناغه‌کانی نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له شیعری کوردیدا

لەم توێژینه‌وه‌یه‌دا بو نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری بە‌گوێه‌ی ئاستی دەر‌که‌وتنی له شیعری کوردیدا سێ قۆناغ دە‌ست‌نیشان کراوه: قۆناغی سەر‌هە‌ل‌دان و دەر‌که‌وتن، قۆناغی په‌ره‌سه‌ندن و مسوگە‌ری و قۆناغی تە‌ش‌ق و پێگە‌یشتوووی. ئەم بیروکە‌یه هەر لە سەر‌ه‌تای سەر‌هە‌ل‌دانییه‌وه تا کوو ئیستا، دەر‌که‌وتنه‌که‌ی له شیعری کوردیدا دوو لایەنی بووه که ره‌وتی بزاون و وه‌رچه‌رخانی هەر دوو لایەنه‌که هاوکات به‌ شیوه‌ی تە‌بایی، پێوه‌ندی له‌گە‌ل

۶. گەرچی پێوه‌ندیی دوو لایەنی هزری و ئە‌ده‌بی له‌ ر‌واله‌تدا به‌م چه‌شنه‌ نابیتە به‌ر‌چاو که‌یه‌ کێکیان به‌ستراوه به‌ ئە‌وی تره‌وه‌ بیت؛ به‌لام چۆنیەتی لایەنی ئە‌ده‌بیش به‌زۆری به‌ستراوه به‌ لایەنی هزرییه‌وه.

یه کدا بووه: لایه نی ئه رکی- واتایی و لایه نی هونه ری- ئه ده بی. جا ئاستی ده رکه وتنی ئه م دوو لایه نه له درپژهی میژووی ئه و بیرو که یه به یه ک شیوه نه بووه و له هه ر قوناغیکیدا به شیوازیکی تایبته ده رکه وتوون که پیویسته چوئیه تی ده رکه وتنه که یان له هه ر قوناغیکدا روون بکرپته وه. ئامانجی توپژینه وهی به رباسیش ئه وه یه ره وتی بیرو که ی ئامازه پیکراو له هه ر کام له قوناغه کانیدا له م دوو ته وه ره شی بکرپته وه: ۱. ئاستی ده رکه وتنی لایه نی واتایی بابه ته که. ۲. ئاستی ده رکه وتنی لایه نی هونه ری بابه ته که. شیکاریی ئه وه ی ئه م بیرو که یه له قوناغه جیا جیا کانیدا چ جیگایه کی هه یه و له چ دؤخیکدا ده رکه وتووه، پیوه ندیی به لایه نی ئه رکی- واتاییه وه هه یه. مه به ست له لایه نی هونه ری- ئه ده بیش ئه وه یه شیوه ی نواندنه وه و ده رپرینی بابه ته که چوئه و ئاخو له ئامرازه کانی ره وان بیژری و جوانکاری که لک وه رگیراوه، یان نه.

۳-۱- قوناغی یه که م: سه ره له دان و ده رکه وتن

له شیعردا دوو جوړ دا هینان ئه گه ری ده رکه وتنی هه یه: یه که م، دا هینانی بابه تی که به ره مه می زانیاری و هزری نوییه و دووه مه م، دا هینانی ته کنیکی که بو ده رپرین و نواندنه وه ی بابه تیک ده گه رپته وه که نوئی نییه و پیشتر له ئارادا بووه. کاتئ شاعیر بابه تیکی به لاهه گرنه گ بیت و گرنه گایه تیی ئه و بابه ته ی بو ده رکه وت بیت و هه ستی پی کرد بیت، هیما ی ئه وه یه که له قوناغیکی دیاریکراوی میژوویدا گه یشتووه به زانیارییه کی تایبته له مه ر ئه و بابه ته؛ به م پییه قوناغی یه که م له میژووی چه مکی نه ته وه خوازی و نیشتمان په روه ری که به قوناغی سه ره له دان و ده رکه وتن ناودیر ده کریت، گه یشتن به و زانیارییه له مه ر ئه و بابه ته، واته بابه ته که به ره مه می زانیارییه کی نوییه. جا بو وه لامی ئه م پرسپاره که زانیاری سه بارته به نه ته وه خوازی له م قوناغه دا چ بارو دؤخیکی هه یه و ده رکه وتنه که ی له چ ئاستیکدا یه، پیویسته سه رنج بدرپته راده ی ده رکه وتنی ئه و بابه ته له شیعری شاعیراندا. به پیی راده ی ده رکه وتنه که ی دیاره ئه م زانیارییه له م قوناغه دا له ئاستی تاکه که سی دایه و نه گه یشتووه به ئاستی زانیاریی گشتی، واته زوربه ی شاعیران تیگه یشتیان له و بابه ته نه بووه و ئه و زانیارییه لیان سه ری هه لنه داوه؛ به م بوئه وه یه

بیرۆکه که له ئاستی ئاگایی کۆمه‌لگادا نابیندریّت و له نیو ته‌واوی شاعیراندا گشتگیر نه‌بووه و ده‌رکه‌وتنه‌که‌ی به‌شیوه‌ی پرژوبلاوه.

۳-۱-۱- لایه‌نی ئه‌رکی-واتایی: راگه‌یانندی

به‌هۆی ئه‌وه‌ی کۆمه‌لگا ئاگاداری گرنگایه‌تی به‌ته‌که‌ نییه، ئامانج و ئه‌رکی شاعیر ئه‌وه‌یه‌ سه‌رنجی خه‌لک بو‌بابه‌ته‌که‌ رابکیشیّت و بوون و راستیی به‌ته‌که‌ رابگه‌یه‌نیّت؛ بۆیه‌ لایه‌نی ئه‌رکی- واتایی نه‌ته‌وه‌خواری له‌م قۆناغه‌دا حاله‌تی راگه‌یانندی هه‌یه، واته‌ ئاماژه‌ به‌ بوونی ئه‌و به‌ته‌ ده‌کریت. قۆناغی سه‌ره‌له‌دان له‌ راستیدا وروژاندنی پرسه‌که‌یه‌ و به‌ده‌ر له‌مه، بارودۆخیکی تری لی‌چاوه‌روان نا‌کریت. بیرۆکه‌که‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ دۆخی پیکهاتن‌دایه، تاک‌ره‌هه‌ندییه‌ و هیشتا‌خاوه‌ن چوارچێوه‌یه‌کی ریک‌وپیکی و سیستماتیک نه‌بووه‌ که‌ چه‌ندلایه‌ و لق‌وپی‌ودار ده‌رکه‌وتیّت. ته‌واوی سنووری بیرۆکه‌که‌ هه‌ر ئه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ زمانی شاعیردا ده‌رکه‌وتوووه‌ و بیجگه‌ له‌و تۆوه‌ که‌ له‌ رسته‌کاندا ده‌بیندریّت، تۆیه‌کی ژیری‌نی تر هه‌ست پی‌نا‌کریت. ئه‌وه‌ی بو‌خوینهر سه‌باره‌ت به‌ بیرۆکه‌که‌ له‌ شیعی شاعیردا ده‌رده‌که‌وتیّت، ئاماژه‌به‌کی راشکاوه‌ به‌ بوونی به‌ته‌که‌؛ بۆیه‌ به‌گشتی له‌م قۆناغه‌دا ئاستی ده‌رکه‌وتنی واتایی بیرۆکه‌که‌، راگه‌یانندییه‌ و به‌مه‌به‌ستی ئاگادارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگا له‌ به‌ته‌که‌ به‌رپۆه‌ ده‌چیت:

هه‌ر کوردن ئه‌گه‌رچی پاکی مه‌ردن پامالی زه‌مان، میسلی گه‌ردن

(حاجی قادر، ۱۳۸۶: ۱۷۷)

ئه‌وه‌ی له‌ رسته‌کاندا ده‌رده‌که‌وتیّت، به‌تایبه‌ت دۆخی هه‌والیی رسته‌کان، وه‌هایه‌ که‌ کۆمه‌لگا به‌گشتی ئاگاداری به‌ته‌که‌ نییه‌ و شاعیریش وه‌کوو زانیارییه‌ک که‌ لی‌ تیگه‌یشتوووه، ده‌یه‌ویّت رای‌بگه‌یه‌نیّت. ئاماژه‌ به‌ کیشه‌ و گرفته‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورد و باس له‌ هۆکاره‌کانی، پیشان ده‌دات که‌ نه‌ته‌وه‌خواری له‌م قۆناغه‌دا له‌ چ ئاستیکدا ده‌رکه‌وتوووه:

ئه‌مانه‌ پاکیان کوردن، نیه‌هایه‌ت
کتیب و ده‌فته‌ر و ته‌ئریخ و کاغه‌ز
له‌به‌ر بی‌ ده‌فته‌ری ون بوون و فانی
مه‌لا و شیخ و میر و پادشامان
هه‌تا مه‌حشه‌ر ده‌مانا و نیشانی
به‌ کوردی گه‌ر بنووسرایه‌ زوبانی

(هه‌مان: ۱۴۸)

هه‌ولئ شاعیر بۆ سه‌لماندنی بوون و راستیی بابه‌ته که‌یه و بۆ ئه‌وه‌ی
 کومه‌لگا ئاگادار بکاته‌وه له گرن‌گایه‌تیی پرسه‌که، روو له به‌لگه‌هینانه‌وه ده‌کات
 و خه‌ساره‌کانی که‌مترخه‌می به‌رامبه‌ر به‌و بابه‌ته ده‌خاته روو. له‌م قو‌ناغه‌دا
 به‌لگه‌هینانه‌وه پپو‌یستیه‌که بۆ را‌گه‌یاندن و به‌مه‌به‌ستی را‌کیشانی سه‌رنجی
 کومه‌لگا و نیشاندانی گرن‌گایه‌تیی بابه‌ته که‌ ئه‌نجام ده‌دری‌ت.

۳-۱-۲- لایه‌نی هونه‌ری- ئه‌ده‌بی: ساکاری و راسته‌وخو‌یی

پپوه‌ری شی‌او بۆ تی‌گه‌یشتن له‌ ئاستی هونه‌ریی ئه‌م بیرو‌که‌یه، سه‌رنجدان
 به‌ شی‌وه‌ی ده‌رب‌رینی بابه‌ته که‌یه له‌ لایه‌ن شاعیرانه‌وه. له‌ بواری هونه‌رییه‌وه
 بابه‌ته که‌ له‌م قو‌ناغه‌دا تی‌که‌ل‌اوی خه‌یال نابیت و به‌ شی‌وه‌ی ئاماژه‌پیدان
 له‌ نیو شیعردا ده‌رکه‌وتوو. ئه‌وه‌ی خو‌ینەر له‌ گه‌لیدا به‌ره‌وروو ده‌بیت،
 هینانه‌به‌رباس و خسته‌نه‌رووی بابه‌ته که‌یه و به‌م پپیه‌ دیاره‌ ده‌رب‌رینه‌که‌ی
 ساکار و راسته‌وخو‌یه:

هه‌ر کورده‌ له‌ به‌ینی کوللی میلیت بی‌به‌هره‌ له‌ خو‌یندن و کیتابه‌ت
 میلیته‌تی بی‌کتیب و بی‌نووسین غه‌یری کوردان نیه‌ له‌ رووی زه‌مین
 (هه‌مان: ۲۱۹)

هه‌لبه‌ت خودی ئه‌م تایه‌تمه‌ندییه، واته‌ ده‌رکه‌وتنی ساکار و راسته‌وخو‌،
 ریک لایه‌نی هونه‌ری و جوانی ناسانه‌ی هه‌یه؛ چونکه‌ راسته‌وخو‌ و ساکاربوون
 له‌ گه‌ل نو‌یووندا هاو‌رپژه‌یی ده‌قاوده‌قیان هه‌یه که‌ له‌ ره‌خنه‌ی شیعردا
 پپو‌یسته سه‌رنجی پی‌دری‌ت. بۆ تی‌گه‌یشتنی هه‌مه‌لایه‌نه‌ له‌ پپوه‌ندی نیوان
 نو‌ی‌بوونی بیرو‌که‌یه‌ک و شی‌وه‌ی ده‌رب‌رینه‌که‌ی که‌ راسته‌وخو‌ و ساکاره، ده‌بی
 له‌ ئاسو‌ی به‌رینی می‌ژووی ئه‌و وپژه‌یه‌وه بۆ ئه‌و بیرو‌که‌یه‌ پروانین. له‌ راستیدا
 لیکدانه‌وه‌ی گرن‌گایه‌تیی بیرو‌که‌یه‌ک له‌ شیعردا و هه‌لسه‌نگاندنی ده‌وری
 شو‌پندانه‌ری ئه‌و بیرو‌که‌یه، به‌بی سه‌رنجدان به‌ بارودو‌خی گشتیی شیعری
 ئه‌و سه‌رده‌مه جیه‌جی نابیت. هه‌ر دیاره‌یه‌کی ئه‌ده‌بی به‌پپی بارودو‌خی
 سه‌رده‌می پیش خو‌ی هه‌لده‌سه‌نگیندری‌ت؛ به‌م پپیه‌ هه‌ر بیرو‌که‌یه‌ک که
 بۆ یه‌که‌م جار له‌ شیعردا سه‌ره‌لده‌دا، ده‌رب‌رینه‌که‌ی راسته‌وخو‌ و ساکاره؛
 چونکه‌ پاشخانیک‌ی ئه‌ده‌بی بۆ نییه‌ که‌ به‌ گو‌یره‌ی ئاستی ئه‌و پاشخانه، له‌

بواری هونهرییه وه شیوهی دهربرینی بو دهست‌نیشان بکریت. نواندنه وه و دهربرینی هونهری له کاتیکدا چاوه‌روان ده کریت که بو بابه‌ته که پاشخانی ئه‌ده‌بی پیک‌هاتییت. ئه‌م بابه‌ته‌ش به‌هۆی ئه‌وه‌ی پیشتر له شیعدرا بوونی نه‌بووه، له چاو بارودۆخی شیعیی ئه‌و سه‌رده‌مه وه کوو وه‌رچه‌رخان و نوپکاری ده‌نویندیریت و خودی نوئی بوونه‌که‌ی سه‌رنجراکیش و چیربه‌خش ده‌بییت و هه‌ر ئه‌م تایبه‌تمه‌ندییه جینگه و پیگه‌یه‌کی ره‌وتدانه‌ری بو له میژوووی وێژهدا دیاری ده‌کات. هه‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌و بیروۆکه‌یه له پیشدا نه‌بووه، که‌ش و حاله‌تیک بو خوینه‌ر پیک‌دینیت که لایه‌نی جوانی ناسانه‌که‌ی له نوئی بووندا ببینیت. کاتی له ئاسۆی میژوووی شیعیی کوردیدا بو ئه‌م بیروۆکه‌یه ده‌روانین و هه‌لیده‌سه‌نگینین، خودی نوئی بوونه‌که‌ی ده‌بیته سه‌رچاوه و به‌لگه‌یه‌کی ته‌واو بو تایبه‌تمه‌ندییه هونهری و جوانی ناسانه‌که‌ی. ئه‌م نوئی بوونه بوته هۆی ئه‌وه‌ی له چاو ده‌نگی زالی نیو شیعیی ئه‌و سه‌رده‌مه، ده‌نگیکی جیاواز ئه‌ژمار بییت؛ بۆیه ساکاری بو بابه‌تیک هونهری و جوان ده‌نوینیت که نوئی بییت؛ به‌لام بو بابه‌تیک پیشتر له ئارادا بووه و به‌رده‌نگ ئاگای له دوویات بوونه‌وه‌ی هه‌یه، دهربرینی ئه‌و بابه‌ته به شیوه‌ی ساکار و راسته‌وخۆ، چیربه‌خش نییه و پپووستی به به‌کاره‌ینانی ته‌کنیک هه‌یه.

خالی هه‌ره گزنگ سه‌باره‌ت به هه‌ر بابه‌تیک که وه کوو بیروۆکه‌یه‌ک له قو‌ناغی سه‌ره‌ه‌ل‌داندایه، ئه‌وه‌یه راگه‌یانندی بوونی بابه‌ته‌که و سه‌لماندنی راستیه‌که‌ی له رینگای هیزی ژیره‌وه جیبه‌جی ده‌بییت، واته زه‌ینیه‌تی شاعیر له‌مه‌ر بابه‌ته‌که، شاعیرانه و خه‌یالوی نییه، به‌لکوو ئاوه‌زته‌وه‌رانه‌یه. به واتایه‌کی تر، به‌هۆی ئه‌وه‌ی له‌م قو‌ناغه‌دا چیه‌تی بابه‌ته‌که له ئارادا‌یه، شاعیر به هیزی ئاوه‌ز و ژیره‌وه له‌گه‌ل ئه‌و بابه‌ته هه‌لس‌وکه‌وت ده‌کات و هیزی خه‌یال ئه‌وه‌نده ده‌وریکی نییه. هۆی سه‌ره‌کی ده‌رکه‌وتنی راسته‌وخۆ و ساکاربوونی بابه‌ته‌که هه‌ر ئه‌مه‌یه و له‌م قو‌ناغه‌دا لایه‌نی هزریی بیروۆکه‌که گزنگتر و زالتره. به‌گشتی له نیوان ئه‌م سێ دیارده‌یه‌دا پپوه‌ندییه‌کی واتایی له ئارادا‌یه: نوئی بوونی بابه‌ت، ساکاری و راسته‌وخۆیی دهربرینه‌که‌ی و ده‌ورگیریی ئاوه‌ز و هیزی ژیره‌و. چه‌شنی پپوه‌ندیی رسته‌کان له بواری واتاییه‌وه، به‌لگه‌یه‌کی دیاره بو سه‌لماندنی ئه‌م بابه‌ته.

۲-۳- قوڼاغی دووههم: په ره سهندن و مسوگه ری

له بواری میژوو بییه وه کو تاییه کانی سده دی نۆزده ههم و سه ره تا کانی سده دی بیسته م ده گریته بهر. زیوهر، حه مدی، ئه حمه د موختار جاف، دلدار، قانع، فایه ق بیکه س و هتد، ئه و شاعیرانه ن که ده رکه وتنی نه ته وه خوازی و نیشتمان پهروهری له شیعری ئه واندا له ههر دوو لایه نی ئه رکی- واتایی و هونه ری- ئه ده بییه وه تا راده یه کی زۆر جیاوازه له شاعیرانی قوڼاغی پیشوو. جیاوازی قوڼاغی دووه هم له قوڼاغی یه که م له په ره سهندن و گشتگیر بوونی بابه ته که دایه که ده رکه وتنه که ی له شیعردا زۆرتر ده بیت و راده ی ده رکه وتنی بابه ته کانی دیکه ی شیعری داده به زیت. بابه ته که ئیتر وه کوو زانیاریه کی به راییی ناییته ئه ژمار و بوته بیرو که یه کی مه زن که ته وای لایه نه کانی ژبانی کو مه لگای گرتوته بهر؛ بویه په رسهندن به واتای دوویات بوونه وه ی په تی و ده قواده ق نییه، به لکوو به واتای ئه وه یه بیرو که که بیجگه له لایه نی زمانی که پیشتر له ئارادا بوو، لایه نگه لیککی تر ده گریته خو ی و تیشکدانه وه ی په نگامه و فره چه شنی له بابه ته که ده بینین.

۱-۲-۳- لایه نی ئه رکی- واتایی: به ره و ناوه ندی تی

له قوڼاغی دووه همدا ئه و زانیاریه ی پیشتر سه باره ت به نه ته وه و نیشتمان سه ری هه لدا بوو، له ئاستی تا که که سیدا به ئاستی زۆرینه ی نیو کو مه لگا ده گو ردریت و شاعیرانی زۆرتر سه رنجیان بو ئه م بیرو که یه راده کیشری ت. نه ته وه خوازی و نیشتمان پهروهری به پیچه وانیه قوڼاغی پیشوو بابه تیککی په راویزی نییه، به لکوو له په راویزه وه دیته ناوه نده وه و ده وری ناوه ندی تی زانیاری ده گیریت و ده بیته بابه تیککی زهینی بو شاعیران که بیري له سه ر ده که ن و وه کوو پیوه ری بایه خدانهر چاوی لی ده که ن. ئه گه ر له قوڼاغی پیشوودا بیرو که و بابه ته کانی دیکه ده وری ناوه ندی تی یان ده گیرا و زهینییه تی شاعیر له سه ر بواره کانی واتایی وه ک سو فیکه ری، وه سف، دلدار ی و هتد، دامه زرا بوو؛ به لام له م قوڼاغه دا ناوه ندی تی زهینییه تی شاعیر ده که ویته سه ر ئه م بیرو که یه. به گشتی زهینی شاعیر له زهینییه تیکه وه گو راره بو زهینییه تیککی تر؛ به م بو نه وه یه بابه ته کانی پیشوو، یان له شیعردا نامینن،

یان دەرکه و تنيان زۆر کال دهبته وه. ناوه نديتيي بابه ته که له بير و زهيني شاعيراندا بوته هوئي ئه وه ي شاعيريک وه ک قانع ره خنه له وه که سه بگريت که خه يالي دووره له م بابه ته:

قانع ي فیکري به جاري سهرف ئه کا بو هوژه که ي
نه ک وه کوو يارو خه يالي سهرفي چا و قليان ئه کا
(قانع، ۱۳۸۶: ۵۸)

له م قوناغه دا هیدی هیدی حاله تیک پیک دیت که شاعیر ناسايه تیی شاعیربوونی خوئی له وه دا ده بينی که له سه ر ئه و بابه ته شاعر بهوئیته وه. ره وتی بزوتی بیرو که که له په راویزه وه به ره و ناوه نديتيي هه ر له مه دا ده ره که ویت که له بابه تیکی ئاساييه وه خه ريکه به ره و پيوه ربوون ده روات. له م قوناغه دا باری راگه ياندينی بیرو که که کال دهبته وه و تا راده يه ک به ره و گو تار بوون ده چه ميته وه؛ هه لبه ت هيشتا نه بوته به ستينيکی زال که بابه ته کانی دیکه له نيويدا ره هه نديکی واتايی تايه ت به خو بگرن:

بو حه لاله مالي کورد و بوچی فه رزه کوشتنی؟
ده ک خه جاله ت بي درۆزن! چۆن وه ها پيلان ئه کا
(هه مان: ۵۷)

دوخی پرسياری و ره خنه گرانه بوونی رسته کان به لگه يه که بو ئه وه که له دوخی ئامازه يی و راگه يانديندا هاتوته ده ره وه.
نيشتمانم گه ر بفه وتی، من ژيانم بوچييه؟

نوئی دونه و مال و سامان، ياری جوانم بوچييه؟
(هه مان: ۷۸)

بزوتی ئه م بیرو که يه به ره و ناوه نديتيي وه ها ده وریک ده سه ته به ر ده کات که بوون و بايه خی لايه نه کانی دیکه ي ژيانی شاعیری پيوه گری ده دریت.

۳-۲-۲- لایه نی هونه ری-ئه ده بی: گرنگیدان به ده ربرین

وه کوو هه ر بیرو که يه ک، نيشتمان په ره وری و نه ته وه خوازيش ماوه يه ک ده خايه ني ت تا کوو له ئاقاری هي زي ژیر و ئاوه زی شاعیر بي ته ده ره وه و بکه وي ته نيو هي زي خه يالييه وه و له ئاستی دهرکه و تنيکی ساکار بي ته ديارده يه کی

هونه ریی شاعیرانه. گه چچی له م قوناغه دا به گشتی هیشتا هر لایه نی هزری بیروکه که زه قتر و بهرچاوتره له لایه نی هونه ریه که ی و داهینانی هزری و بابه تی زورتر له ئارادایه؛ به لام واش نییه که هیچ چه شنه گورانکارییه ک له دربرینی شاعیردا رووی نه دابیت و هر ئه و ساکار و راسته و خو بوونه ی قوناغی یه که مه بوونی بییت. له م قوناغه دا بهر بهر له دهوری هیزی ئاوه ز و ژبری شاعیر له سهر بیروکه که که م ده بیته وه و به هیزی خه یال وه له گه لیدا هه لس و که وت ده کات؛ بویه تا راده یه ک شیوه ی هونه ری تیکه لی دربرینی بابه ته که ده بییت و ته کنیکه روونی ژری و جوانکارییه کانی تیدا ده بیندریت:

هه وری به ختی کوردستانه، شیوه ن و گریان ئه کا

نالئ نالی کورده کانه جهرگ و دل بوریان ئه کا

(هه مان: ۵۷)

له چاو قوناغی پیشوو لایه نی هونه ری- ئه ده بیی بیروکه که گوراوه و له بهر او رد کردنی ئه م دوو قوناغه هه ست به ئه و گورانکارییه ده کریت. ئاستی ئه م لایه نه له م قوناغه دا به م جوړه یه که له ئه و ساکار و راسته و خو بوونه په تییه و دربرینه ئاساییه دیته ده وه و بهر وه ئه و ئاسته ده روات که که شی هه ست و سوز و خه یالی شاعیرانه ی پیوه دیاره. په ره سه ندنی هه ر بیروکه یه ک له شاعیردا ده ست پیکی به ره م هاتنی پاشخانی ئه ده بییه بو بابه ته کانی ئه و بیروکه یه و پیوستییه کی هونه ری بو شاعیرانی داهاتوو دروست ده کات که لایه نی جوانی ناسانه بده نه دربرین و نواندنه وه ی بابه ته کان. سه رجه م قوناغه کانی یه که م و دووه م پیکه وه ده بیته پیکه اتنی پاشخانی ئه ده بی بو ئه م بابه ته.

۳-۳- قوناغی سیهه م: ته شق و پیگه یشتووی

مه به ست له م قوناغه گه یشتن به ئاستی ناوه ندی تییه. ئه گه ر بمانه ویت بابه تی زالی شیعری کوردی له سه ره ل دانی شیعری نوییه وه هه تا راپه رینی سالی ۱۹۹۱ دیاری بکه ین، بی گومان له ئاکامدا بیجگه له بیروکه ی نه ته وه خوازی و نیشتمان په روهری، بابه تیکی دیکه ئه وه نده گرنگ و بهر بلاو ناکه ویته بهرچاو. ئه م بیروکه یه له م ماوه یه دا بوته سه رچاوه ی هه ستی-

هزری- سۆزدارانهی شاعیرانی کورد؛ تهنانهت له چیرۆکیشدا سهره کیتترین سه رچاوهیه بۆ نووسهران، به جۆریک زۆربهی ئهو بابهنانهی له شاعر و چیرۆکدا ده رکه وتوون، له دهوری ئهم که له بیروکهیه به دیهاتوون و ههر چه شنه چه مک رۆنانیک به گویرهی ناوه ندیتیی ئهم بیروکهیه بووه. ئهم پارچه شاعیرهی شیرکو بیکهس به لگهیه کی دیاره بۆ سه لماندنی ئهم پرسه: ئهو رۆژهی خۆل بیه قسه و/ بلین بدووی و یان بنووسه و له جیهاندا/ پینشبرکییه له ئازادا/ من دلنیا م ئه رزیک نییه له دنیا دا/ خۆلک نییه له دنیا دا/ ئه وه ندهی کۆستی لای ئیمه جوان بنووسی و/ پر بی له شهوی رۆمان و/ له ناخی کورته چیرۆک و/ له ئه شکه نجهی شانۆنامه و/ له دا هینانی ناو مردن/ من دلنیا م ئه گهر غه درمان لینه کری/ نۆبلی خوا/ له خه لاتی مه رگه سات و بیکه سیدا/ ههر ئهم کورده وه ری ئه گری (بیکهس، ۲۰۰۶: ۶: ۳۴-۳۵)

شاعیر ناتوانیت خووی لی دوور بگریت و له ده ره وهی ئهم بیروکهیه دا خووی به نامۆ ده زانیت و ههست به ناسایه تییه ک بۆ خووی ناکات؛ بۆیه وه کوو ناسایه تییه کی ئه ده بی بۆ شاعیر ده نوینیت و ده وری گوتاری بوونی و ناسایه تی ده گریت. له م قوناغه دا لایه نی ئه رکی- واتایی نه ته وه خوازی و نیشتمان پهروه ری ده گاته ئاستی به ستین بوون. به م جۆره که بیروکه که ده بیته به ستینی واتایی و ههر بابته ییک له پیوه ندی له گه ل ئه ودا هه لگری ره هه ندیکی واتایی تایهت ده بیته. تایه ته ندیی گرنگی به ستین بوون، بزۆکییه که له م بیروکهیه شدا بوونی ههیه. له بواری لایه نی هونه ری- جوانی ناسانهش ئهم بیروکهیه ده بیته پرس و بابته ی هونه ری و چۆنیه تی نیواندنه وه که ی گرنگ و بایه خدار ده بیته. بۆ شاعیر پیوستیه کی هونه ری دیته ئاراهه که ههست به دهروه ستیه ک بۆ خووی ده کات که ده رپرین و نیواندنه وه ی بابته کان دا هینه رانه بیته. له درپژهدا ههر دوو تایه ته ندیی به ستین بوون و نیواندنه وه ی هونه ری بیروکه که له م قوناغه دا شی ده کرینه وه.

۳-۱-۳- لایه نی ئه رکی- واتایی: به ستین بوون (= وارگه بوون)

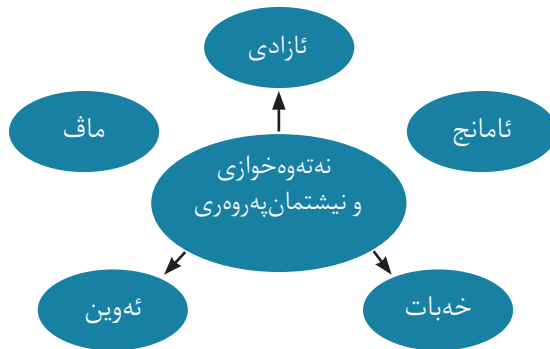
تیرامان و خه یال کردی شاعیران له بۆشاییدا روو نادات، به لکوو له

بەستىنىكى ديارىكراودا ئەنجام دەبىت. جا ئەم بەستىنە ھەر بوارىك دەتوانىت بىت، ۋە كوۋ دىنباينىيە كى ئايىنى، يان فەلسەفەيە كى تايبەت، يان بزۋوتنەۋەيە كى رامىارى - كۆمەلايەتى. ۋە لامى ئەم پرسىيارە كە چۆن بىرۆكەيەك دەگاتە ئەۋ ئاستەي كە بىتە بنەماي تىرامان و بەستىنى واتايى - سۆزدارانە بۆ شىئەرى نەتەۋەيەك؟، بەم جۆرەيە كە بىرۆكەيەك كاتى بىتە سىستىمىكى ھەزرى، دەبىتە بەستىن و وارگە كە دابىنكەرى رەھەندى واتايە بۆ بابەتە كانى دىكە، واتە ھەر بابەتتىك كە لە شىئەرى شاعىردا دەرىكەۋىت، رەھەندى واتايە كەي بەجۆرىك لەۋ بەستىنەۋە سەرچاۋە دەگرىت؛ بۆيە بوون بە بەستىن و وارگە بەۋ واتايەيە كە لە سەر چەمك رۆنان و پىۋەندىي نىۋان بابەتە كان كارىگەرىيە ھەيە. تايبەتمەندىي سەرەككى بەستىن ئەۋەيە كە بەرھەمھىنەرى واتاي بابەتە. لە قۇناغى سىيھەمەۋە نەتەۋەخۋازى و نىشتىمان پەرۋەرى ئەۋەندە بەربلاۋ دەبىت كە ۋە كوۋ كە لەبىرۆكەيەك زال دەبىتە سەر شىئەرى كوردى و دەگاتە ئاستى بوون، بە بەستىنى ھەزرى و واتايى، بەجۆرىك كە گرنگترىن بەستىنى ھەزرى بۆ شاعىران دىتە ئەژمار كە بابەت و ناۋەرۆكى شىئەرى كانىان لەۋيۋە سەرچاۋە دەگرىت. بەم چەشەنە كە كارىگەرى دانائەۋە لەسەر تەۋاۋى بابەتە كانى تر و لايەنى واتايى پىنداۋن، بۆ ۋىنە چەمكە كانى ۋەك تەنبايى، بىكەسى، ئەۋىن، ئازادى و ... بەپىي ئەم بەستىنە و وارگەيە رەھەندى واتايى و سۆزدارانە كەيان دىارى دەگرىت:

* لە تۆ تەنھاتر خودايە/ لە تۆ بىكەستر خودايە/ تەنھا كوردە!! (بىكەس، ۲۰۰۶: ۶: ۱۰۶)
 * لىل مەبە! ... ئەۋىنى من و تۆيش/ لە رۋونىي ئاودايە!! لە خورە/ و لە ھازەي سەر بەستىي ئاودايە/ تەماش! دىلتى ناھىلى/ تىر سەيرى يەك بەكىن!! ژىردەستى ناھىلى لە مالى خۆشماندا/ بۆ تاۋىك بسەرۋىن!! ئازادى ئاسمانە، بارانە و ھەتاۋە/ بى ئاسمان، كام خور و كام تىشك و كام باران؟! ئازادى خاكىشە/ ئازادى خەلكىشە، مېژۋوۋىشە/ كە نەبوو چى ھەيە؟! ئەم نانە؟! يان ژەھر؟ (ھەمان: ۳: ۶۲۱-۶۲۰)

رەھەندى داھىنانى ھەزرى لە بەستىنى ئەم بىرۆكەيە بەم شىۋەيە دەبىت كە شاعىر چەمك رۆنانىكى نوئى لەمەر بابەتى بەرباس بەرھەم بىنىت و رۋانگەيە كى نوئى لى بكتەۋە. ئەۋەي ئازادى و ئەۋىن بۆ مەرۋف بەستراۋە بە ئازادىي دىاردە كانى دەۋرۋەرى و دەبى خاك و مېژۋوۋىشى ئازاد بىت، تاكوۋ ئازادى و ئەۋىن بۆى واتادار بنوئىت، رىك ۋىنەيە كە لە داھىنانى

هزری - بابته تی که له بهستینی ئەم بیروکەیه بهرهههاتوووه. هەر ئەوهی بوونایهتی ئەوین و ئازادی گری دراووته نهتهوه و نیشتمانوه، ناوهندیتی و بهستینبوونی ئەم بیروکەیه دەسهلمینیت. ئەگەر بمانهویت ئاستی دەرکهوتن و لایهنی کاردانهوهی ئەم بیروکەیه له شیعری نویدا دیاری بکهین، بهم شیوهیه دهبیت که دابینکهری رهههندی واتایه بو مزاره کان. هەر مژاریک که له شیعردا دهرده کهویت، لایهنی ههستی، سۆزی و رهههندی واتایه که له و بیروکەیه وه دهگیریت. ئەو ههست و سۆزه خه ماوییهی بالی کیشاوه به سهر شیعری نوپی کوریدا، بی گومان ئاخیزگه و سهراوه که ی بو ئەم بیروکەیه ده گه رپتهوه. ئەم بیروکەیه وه کوو ناوهندیک دهوری گیراوه له دانی لایهنی واتایی به بابته کان. ئازادی، ئەوین، ماڤ، نیشتمان، شۆرش و راپهرین، ئامانج، دوژمن، بیکهسی، ئاوارهیی و ... هه موویان وه کوو ئەستیرهیه کن که تیشک و بوونیان له دهوری ئەم بیروکەیه واتادار بووه؛ بۆیه ده توانین بلین که سهراوهی داهینان و بهرهههینانی بابته و چه مکه له شیعری نویدا. له بواری ئەرکی و واتایه وه چه شنی پیوهندی نیوان ئەم بیروکەیه و بابته کانی دیکه بهم شیوازهیه:

بابته تیک دهبیته واتای ژیان بو مروقه کان که له گه لیدا به رههروو ده بنه وه. کاتی شتیک بپته فه لسه فه بو تاکه کانی کومه لگایه ک، وه ها حاله تیکی زهینی، هزری و ههستی پیک دینیت که به دهر له وه، ژیان واتایه کی تری نامینیت. له راستیدا ئەم بیروکەیه بوته پیوستیه ک بو کومه لگای کورد و

وه کوو فه لسه فهی بوونیی لی هاتوووه بو مروقی کورد که بوون و ناسایه تیی خوئی له وپوه ده بینیت و پیناسه ی ده کات. نهو شته ی راسته وخو له گهل ژیانی تاکی کورددا پپوهندیی هه یه، هه ر نه م ئاسته واتاییه نه ته وه خوازی به یه و بیجگه له مه، ده ست راگه یشتن و تیگه یشتنی به ئاسته کانی تری نییه و بی واتایه بوئی؛ بویه بنه مای هزر و خه یال و ههستی شاعیری کوردیش بو نه م بیروکه یه ده گه رپته وه و به ستینیکی زهینییه تیی بو پیک دینیت که له و باز نه یه دا ده ست بداته تیرامان و چه مک رو نانه وه.

یه کیکی له تایبه تمه ندییه کانی لایه نی نه رکیکی نه ته وه خوازی و نیشتمان په روهری له سه رده می هاوچه رخدا نه وه یه که ده بیته بیروکه یه کی بزوک. گرنگترین و بهرچاوترین تایبه تمه ندییه بزوکیش، پیکهینانی بارودوخی بهرهمهاتنی چه مک و واتایه. داهینانی چه مک و بابهت له سه ر بهرگریمانانگه لیککی دیاریکراودا جیبه جی ده بیت که خودی نه و بهرگریمانانان هس له چوارچپوه یه کی واتایی تایبهت سه رچاوه ده گرن. نه ته وه خوازی و نیشتمان په روه ریش وه کوو گوتاری زالی وپژه ی کوردی، ماده ی تیرامانی شاعیری پیکهیناوه و بواری بو چه مک رو نان و بابهت دارشتن ره خساندوو؛ بویه بزوکیی نه م بیروکه یه له وه دایه نه و دیرانه یه ی ده سته بهر کردوو که تیدا بابهتگه لیککی نوئی به دی بیت. بهرهمهینان له م بیروکه یه له چند چه شندا ده رده که ویت: راقه کاریی بابهت به پیی چوارچپوه ی واتایی نه و بیروکه یه، داهینانی پپوهندییه کی نوئی له نیوان بابهت کاندا، پیکهاتنی ره هندیکی نوئی له چه مک و بابهت کاندا.

۳-۲- لایه نی هونه ری- نه ده بی: نواندنه وه ی هونه ری وه کوو پپویستییه ک بو شاعیر

له وپژه دا پپوهندییه کی نادیار له نیوان ده ق، بهرهمهیننر و خویننر (= بهردهنگ) هه یه که هه ر له سه ره تایی بهرهمهاتنی ده قه وه له سه ر دهستی بهرهمهیننر تا کوو وهرگرتن و راقه کاریی بهردهنگ له وه ده قه ده گریته بهر. به نه م پپوهندییه که سیستیمیکی نیوان زهینییه و نه و سی ما که یه پیکه وه

گری ده‌دات، ئاسۆی چاوه‌روانی^۷ ده‌گوتریت (مکاریک، ۱۳۸۵: ۳۹). له هەر سه‌رده‌میکدا بیروکه و روانگه‌ی زالی ئه‌و سه‌رده‌مه ئاسۆیه‌کی چاوه‌روانی تایبته پیک‌دینیت که هه‌لس‌وکه‌وتی هونه‌ری شاعیر له نیو کۆمه‌لگا زیاتر به‌پیی ئه‌و ئاسۆیه‌ ده‌رواته پیش. له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستم به‌م لاره که نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری ده‌بیته‌ بیروکه‌ی زالی نیو کۆمه‌لگای کورد، ئاسۆیه‌کی چاوه‌روانی پیک‌دیت که هاوئاراسته‌یه له‌گه‌ل ئه‌و بیروکه‌یه و کۆمه‌لگا چاوه‌روانی چه‌شنه‌ شیعریک ده‌بیت که له‌گه‌ل ئه‌و بیروکه‌یه بگونجیت. هه‌لس‌وکه‌وتی هونه‌ری شاعیریش له‌سه‌ر ئه‌و ئاسۆیه‌ داده‌مه‌زریت و خووی به‌ ده‌روه‌ست ده‌زانیت که له‌و بازنه‌یه‌دا ده‌ست بداته‌ تیرامان و هۆینه‌وه‌ی شیعیر. ده‌ق‌به‌ستنی ئاسۆی چاوه‌روانی کۆمه‌لگا له‌سه‌ر ئه‌م بیروکه‌یه به‌و واتایه‌یه که شاعیر به‌پیی چه‌ز و ویستی ئه‌م به‌رده‌نگه‌ گشتیه‌ ئاقاری شیعیره‌که‌ی دیاری ده‌کات. جا ئه‌م ئاقاره هه‌م لایه‌نی بابه‌تی- ناوه‌پۆکی ده‌گریته‌به‌ر، هه‌میش لایه‌نی هونه‌ری- جوانی ناسانه. پیکهاتنی ئه‌م ئاسۆیه‌ چاوه‌روانییه له‌ نیوان کۆمه‌لگا، وه‌کوو به‌رده‌نگی گشتی و شاعیردا سه‌ره‌تا بابه‌ت و ناوه‌پۆکی گرنگ پیشان دا و دوای ماوه‌یه‌ک که ئه‌م لایه‌نه به‌هۆی دووپات‌بوونه‌وه، له‌ گور که‌وت، پێویستییه‌ک له‌مه‌ر ته‌کنیک و هونه‌ری نواندنه‌وه‌ی هاته‌ ئاراوه. بزواتی هه‌ر دوو لایه‌نه‌که، به‌تایبته لایه‌نی هونه‌ری- جوانی ناسانه به‌پیی ئه‌و پاشخانه ئه‌ده‌بیه‌ ده‌بیت که بو ئه‌و بیروکه‌یه له‌ شیعری کوردیدا پیک‌هاتوووه. پاشخانه ئه‌ده‌بی له‌ دابین‌کردنی ئاستی هونه‌ری بو شاعیران ده‌ورپۆکی گرنگ ده‌گیریت و ری‌وشوین دیاری ده‌کات. هۆینه‌وه‌ی شیعیر بو شاعیر به‌بی سه‌رنجدان به‌ ئاستی هونه‌ری شیعری سه‌رده‌می خووی قه‌ت ده‌ست نادات. ره‌چاو‌کردنی ئه‌و ئاسته‌ پێوه‌پۆکی هه‌لسه‌نگاندنه بو شاعیر که پێویستی پێیه‌تی. شیوه‌ی ده‌رپرین و چۆنیه‌تی نواندنه‌وه پێوه‌ندی به‌ لایه‌نی هونه‌ری- جوانی ناسانه‌ی شیعیره‌وه هه‌یه. به‌هۆی ئه‌وه‌ی پاشخانه ئه‌ده‌بی بو ئه‌م بیروکه‌یه ساز بووه، شاعیر له‌مه‌ تیگه‌یشتوووه که نواندنه‌وه‌ی

بابه ته که پېوښتی به داهینان ههیه و خوئی به دهره ست ده زانیت که
 دهر برینه که ی لایه نی هونه ری و جوانی ناسانه ی بیت:

* میژوو به که / هاوارمان هینده ته نیایه / برینمان هینده بیکه سه / ته نیایی لیمان بیزاره و /
 بیکه سیش لیمان وه ره سه! (بیکه س، ۲۰۰۶: ب ۶: ۳۶)

هینده ته نیا و بیکه س بیت که ته نانه ت خودی ته نیایی و بیکه سیش
 لیت بیزار و وه رس بیت، دهر خه ری داهینانی هونه رییه له دهر برین و
 نواندنه وه دا. ده بی سهرنجی هم خاله گرنکه به دین که به رده و امیی
 بیرو که یه ک له شیعردا دابینکه ری ئاستی هونه ری به دوا دا هه یه. کاتی
 بو بابه تیک پاشخانی ته ده بی پیک دیت، شاعیر هه ست به پېوښتییه ک
 ده کات که ده بی دهر برینه که ی لایه نی هونه ری بیت، تا کوو سهرنجر اکیش
 بنوینیت. ته گه له قوناغه کانی یه که م و دووه مدا دهر که وتنی بابته که
 به شیوه ی ساکار و راسته وخو، نوئی ده هاته ته ژمار و خودی نوئی بوونه که ی
 ته و په ری لایه نی هونه ری و جوانی ناسانه ی هه بوو؛ به لام له قوناغی
 سپه مدا به هوئی ته وه ی بابته که ئیتر نوئی نییه، دهر برین و نواندنه وه که ی
 له شیعردا نابیت ساکار و راسته وخو بیت. کاتیک بو بیرو که یه ک پېوښت
 به نواندنه وه و دهر برینی هونه ری دیته ئاراهه که له میژووی هونه ری ته و
 بیرو که یه پاشخانیک پیک هات بیت. له م حاله ته دایه که چو نیه تی نواندنه وه
 و دهر برین وه کوو پېوښتییه کی هونه ری بو شاعیر هه ستی پی ده کریت.
 له م قوناغه دا کومه لگا وه کوو به رده نگ گه یشتووه به زانیارییه کی ته و او
 له مه ر بابته که و چاوه روانی به ره میکه له شاعیر که لایه نی هونه ری و
 جوانییه که ی سهرنجر اکیش بیت. بو یه نه ته وه خوازی و نیشتمان په روهری
 بوته پرسیکی ته ده بی- هونه ری و ته وه ی که گرنگتره، چو نیه تی نواندن
 و دهر برینی بیرو که یه، واته خودی بابته که و بیرو که که ئیدی گرنگ
 نییه، گرنگ ته وه یه شاعیر چو ن بیکاته شاعر و دیارده یه کی هونه ری
 لی به ره م بینیت. به رده و امیی بیرو که ی به رباسیش بارودوخیکی پیک هیناوه
 که شاعیر ئاگاداری هم پېوښتییه یه که ده بی به پیئی ئاستی هونه ری
 سهرده می ئیستای ته و بابته به شاعر بهوینته وه. هم ره وته ریک به واتای

بوون به پرسی ئە دە بییه. سەر هه‌لدانی قوتابخانه‌کانی شیعری نوێی کوردی ده‌ر ئە نجامی ئەو پێویستییه بوو که بۆ شاعر هه‌ست پێ کرا و هاته ئاراوه. به‌و مه‌به‌سته‌ی که ده‌ر برینی بابته‌کان لایه‌نی هونه‌ری- جوانی ناسانه بگرێته خۆی. داهینان له نواندنه‌وه‌ی هونه‌ریی ئەم بیروکه‌یه چهن‌دین ئاستی هه‌یه که چه‌شنه‌که‌یان لێک جیاوازه. چه‌شنیکی بۆ گه‌له‌دارپشتنی شاعیر ده‌گه‌رێته‌وه که به‌چ شیوه‌یه‌ک بابته‌که‌ ده‌ر بریت. ئەم چه‌شنه‌ به‌ زه‌قترین تایبه‌تمه‌ندی لایه‌نی هونه‌ری- ئە ده‌بیی ئەم بیروکه‌یه له شیعری نوێدا ده‌ژمێردریت و داهینانی شاعیر له‌وه‌دایه‌ که گه‌له‌یه‌کی نوێ بۆ ده‌ر برینی بابته‌که‌ دابرێژیت:

میژوو هات و بالایی خۆی گرت/ به‌ بالایی خه‌مه‌کانی تۆ/ خه‌مه‌کانت یه‌ک دوو قولانج/ درێژتر بوون! که زه‌ریاش ویستی قوولایی زامی خۆی و تۆ بییوی/ هاواری کرد و خه‌ریک بوو/ ئەو له‌ ناو تۆدا بخنکی (هه‌مان: ب ۱: ۴۶۷)

هه‌و‌لدان بۆ دارپشتنی گه‌له‌ی شاعر، هه‌یمای ئەوه‌یه شاعیر بایه‌خ و گرنگایه‌تی ده‌دا به‌ چۆنیه‌تی ده‌ر برینی بابته‌که‌. ره‌چاوکردنی ئاسۆی چاوهروانیی به‌رده‌نگیش وه‌ها ئه‌رکیک دابین ده‌کات بۆ شاعیر که چۆن ئەم بیروکه‌یه بکاته هونه‌ری شاعر. گه‌له‌ی بۆ داده‌رێژیت که ده‌ستپێکی شاعیره‌که‌ چۆن بیت و به‌چ شیوه‌یه‌کی کۆتایی پێ بیت. گرنگیدان به‌ ته‌کنیک.

۴- ئە نجام

به‌پێی ده‌ستکه‌وته‌کانی ئەو توێژینه‌وه‌یه، نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له‌ شیعری کوردیدا به‌ گوێره‌ی ئاستی ده‌رکه‌وته‌که‌ی میژوو یه‌کی تایبه‌تی هه‌یه که سێ قۆناغی جیاوازی بۆ ده‌ست‌نیشان کرا؛ قۆناغی یه‌که‌م، سه‌ره‌تای پێکهاتنی بیروکه‌یه‌که‌ پێشاندهری به‌ره‌مه‌هاتنی زانیارییه‌کی نوێیه. له‌ قۆناغی دووه‌مه‌دا، ده‌گاته ئاستی په‌ره‌سه‌ندن و گشتگیری که سه‌قامگیر ده‌بیت و سه‌رنجی زۆربه‌ی شاعیران بۆ لای راده‌کێشیت. قۆناغی سێهه‌م، وه‌کوو قۆناغی چه‌مکه‌رۆنان و داهینانه‌ له‌ به‌ستینی ئەو بیروکه‌یه‌دا. به‌سه‌رهاتنی میژوویی نه‌ته‌وه‌خوازی و نیشتمان‌په‌روه‌ری له‌ شیعری کوردیدا

وه هار په وتیکي تپه پراندووه که له بواری لایه نی کاردایی و هزر بیه وه، له ئاستی بابه تیکي ئاساییه وه ده گاته ئاستی گوتاری ناسایه تی بو کومه لگای کورد. له بواری هونه ریشه وه له ساکاری و راسته و خو بیه وه به ره و نواندنه وه ی جوانی ناسانه و بوون به پرسى هونه ری بزواتی ده بیت؛ بو یه چه شن و چو نیه تی ده که وتنی ئەم بیرو که یه له قو ناغی سی هه مدا، واته له شیعی شاعیرانی نو یخو ازدا، زور جیا وازه له شیعی شاعیرانی کلاسیک که وه کوو قو ناغی یه که می ده ژمیردریت. نه ته وه خوازی له شیعی نویدا ئیدی وه کوو شیعی شاعیرانی کلاسیک ته نیا بابه تیک بو شیعی نیه، به لکوو بوته وارگه و به ستین که له م به ستینه دا بابه تگه لیکي جوړ به جوړ به دیهاتوون و هه روه ها له سه ر گه لیک بابه تی دیکه ش کاریگه ری واتایی داناوه. به واتایه کی تر، له شیعی نویدا ئەم بیرو که یه به ستینیکي واتایی پیک هیناوه که هه ر بابه تیک له پیوه ندی له گه ل ئەودا، په هه ندیک و که شیکي تایبه تی به خو ی گرتووه، به م بو نه وه یه که وه کوو بیرو که یه کی بزوک چاوی لی ده کریت، زور بابه تی لی که وتو ته وه. شاعیره نو یخو ازده کان بایه خ و گرن گایه تی بیان داوه به شیوه ی ده ربړینی مژاره کانی ئەم بیرو که یه که له شیعی کلاسیکدا هیشتا نه بوته دنیا بینی و بنه مای هزری.

سه رچاوه کان

به رزنجه یی، هه لو (۲۰۱۳). « لایه نی کوردایه تی له شیعه کانی عه بدو لا په شیودا ». له کتیبی عه بدو لا په شیو: شاعیریک له ره گه زی سه ربزیوی. کو کردنه وه و ئاماده کردنی: زیاد نادر عال لایی. هه ولیر: خانه ی ئه ربیل. بیکه س، شیرکو (۲۰۰۶). دیوانی شیرکو بیکه س، ۶ به رگ. سلیمان: سه رده م.

حاجی قادر کو یی (۱۳۸۶). دیوانی حاجی قادر کو یی. لیکو لینه وه و لیکدانه وه: سه ردار هه مید میران و که ریم مسته فا شاره زا. سنه: شاره کتیبی میدیا.

خان، ئەحمده (۲۰۰۵). مه م وزین. به ره هه فکرن: ته حسین ئیبراهیم دوسکی. سپیری: ده وک.

ره‌شید محمه‌د، فوئاد و کارزان که‌ریم ئەمین (۲۰۱۴). «چه‌مکی نوئی نیشتمان‌په‌روه‌ری له شیعری هاوچه‌رخ‌ی کوردیدا». گوٚقاری زانکوی راپه‌رین، ژماره‌ی ۱، ل: ۲۰۰-۱۷۳.

گیوی موکریان‌ی، عه‌بدو‌ره‌حمان (۱۹۶۹). *دیوانی حاجی قادری کوی‌ی*. هه‌ولیر: چاپی سی‌هه‌م.

مه‌لا که‌ریم، محمه‌د (۱۹۶۰). *حاجی قادری کوی‌ی: شاعیری قوئاغی‌کی نوئی‌یه له ژبانی نه‌ته‌وه‌ی کورد*. به‌غدا.

محمه‌د، مه‌سعوود (۱۳۹۸). *حاجی قادری کوی‌ی*. که‌ره‌ج: چاپه‌مه‌نی مانگ.

شیخ‌ولئسلامی، سه‌ید محمه‌د ئەمین (هیمن) (۲۰۰۶). *هه‌واری خالی*، هه‌ولیر: ئاراس، چاپی دووهم.

شمیسا، سیروس (۱۳۸۲). *سبک‌شناسی شعر*، تهران: فردوس، چاپ نهم.

----- (۱۳۸۰). *کلیات سبک‌شناسی*، تهران: فردوس، چاپ ششم.
مکاریک، ایرنا ریما (۱۳۸۵). *دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر*. ترجمه مه‌ران مه‌اجر و محمد نبوی. چاپ دوم، تهران: آگه.

Newton, K.M. (1997). *Twentieth Century Literary Theory*. Second edition, Macmillan Publishers Limited.

Sadjadi, Bakhtiar. (2014). *Friedrich Nietzsche and post-Structuralism*. Scholar's press.

Selden, Raman & peter Widdowson. (1993). *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*. Third edition. University Press of Kentucky.